

Şempanzeler

Şempanzeleri hepimiz bilirsiniz. Afrika'nın tropikal ormanlarında yaşayan bu sevimli hayvanlar biz insanlara olan benzerlikleri nedeniyle hep ilgimizi çekmiştir. Eskiden, bu hayvanların yalnız yapı olarak insanlara benzedikleri düşünülürdü. Akıl yürütme, iletişimde dili kullanma, öğrenme, alet kullanma gibi özelliklerin yalnızca insanlara özgü oldukları sanılırdı.

Oysa son yıllarda şempanzelerle ilgili yapılan kapsamlı araştırmalar bu durumun çok farklı olduğunu gösterdi. Onlar da bizler gibi alet kullanabiliyor, "dil" öğrenebiliyor ve duygularını ifade edebiliyorlar. Öyle ki değişik şempanze topluluklarının kendilerine özgü davranışları, alışkanlıkları, kısaca "kültürleri" var!

Şempanzeler fındık kırmanın kolay bir yolunu bulmuşlar! Bu şempanze topladığı fındıkları taşa kırıyor.

Şempanzeler de "Kültürlü"

Batı Afrika'nın Fildişi Kıyısı'nda yer alan Tai Ulusal Ormanı'nda bir ağacın dibine otumuş olan Lefkas adlı bir şempanzenin karnı belli ki çok acıkmış, harıl harıl bir şeylerle uğraşıyor. İki eliyle bir kaya parçasını tutup, önündeki düz kayaya yerleştirdiği ceviz büyüklüğündeki bir tür fındığa vurarak, birkaç denemeden sonra onu kırmayı başarıyor. Sonra da ağızına atıp hızla oradan uzaklaşıyor. Lefkas'ın oturduğu yerin çevresine yüzlerce fındık kabuğu saçılmış. Öyle görünüyor ki buraya Lefkas'dan önce başka şempanzeler de uğramışlar karınlarını doyurmak için. Tai Ulusal Ormanı'nda Lefkas'ın birlikte yaşadığı şempanze topluluğunu 20 yıldan beri araştıran bir grup primatolog, şempanzelerin bu fındıkları aralık ve şubat ayları arasında bulabildiklerini söylüyorlar. Bilim adamları, uzun gözlemler sonucunda, fındık kırmanın şempanzelerin en sevdikleri uğraşlardan biri olduğunu fark etmişler. Hatta bir kez, bir şempanzenin hiç aralıksız beş saat boyunca fındık kıldığını görmüşler.

Şempanzelerin yalnızca muzla beslendiklerini düşünüyorsanız, yanılıyorsunuz. Evet, muzu sevdikleri kesin. Ama muzun dışında değişik meyveler, böcekler (özellikle termitler), kuş yumurtaları, yapraklar ve hatta kendilerinden daha

küçük bir maymun türü olan babunları avlayıp onların etiyle beslenirler. Şempanzeler gerçekten de iştahlı hayvanlar! Günün altı saatini yiyecek aramak ve yemekle geçiriyorlarmış.

Yeniden Tai Ulusal Ormanı'ndaki şempanzelere dönelim. Primatologlar, bu bölgede ilginç bir olguya rastlamışlar: Ormanın ortasından geçen nehrin doğusunda yaptıkları incelemelerde, burada yaşayan başka bir grup şempanzenin fındık yemeyi hiç akıl etmediklerini gözlemlemişler. Bilim adamları, şempanze toplulukları arasındaki bu farkları, bir kısım insanın yemeği çatal ve bıçakla yerken bazılarının (örneğin, Çinliler ve Japonlar) çubuklarla yemesine benzetiyorlar. Kısacası, şempanze toplulukları arasında da kültür farklılıkları olduğunu düşünüyorlar.

Şempanzeler Maymun mu, Yoksa İnsansımaymun mu?

"Primatolog" sözcüğünün anlamını merak etmiş olabilirsiniz. Hemen bilgi verelim: Bilim adamları, lemurları, maymunları, insansımaymunları ve insanları, benzer özelliklerinden dolayı memelilerin "primatlar" takımı altında toplamışlar. "Primatolog" sözcüğü primatlarla ilgilenen araştırmacılar

için kullanılıyor. Primatların önemli bir özelliği, ellerinin ve ayaklarının nesneleri kavrama becerisine sahip olmasıdır. Ne var ki biz insanlar iki ayağımız üzerinde yürüdüğümüz için ayaklarımız düz zemine uyum sağlamıştır. Bu nedenle, ayaklarımızın kavrama becerileri yok. Primatlar takımına bağlı "insansımaymunları" da açıklayacak olursak, bilim adamları bütün maymun türleri arasında özellikle beş türün insanla büyük benzerlikler gösterdiğini fark etmişler ve bu türleri "insansımaymunlar" olarak sınıflandırmışlar. Dahası, ilkel insanlara ait kafataslarını ve kemikleri, insansımaymunlarınkiyle karşılaştırarak insanın ve insansımaymunların atalarının ortak olduğunu keşfetmişler. Afrika'da yaşayan şempanzeler, goriller ve bonobolar (cüce şempanzeler), Güneydoğu Asya'da yaşayan orangutanlar ve gibbonlar insansımaymun türleridir. Dolayısıyla, şempanzeler herhangi bir maymun türü değil, bir insansımaymun türüdür. Beyinleri öteki maymunlarınkine oranla daha büyük ve kuyrukları da yok.

Termit Ziyafeti

Şempanze toplulukları arasındaki kültür farklılığına ilişkin bir başka bulgu, onların termitleri (akkarıncalar) yeme biçimleriyle ilgili. Şempanzeler üzerine yaklaşık 40 yıl boyunca yaptığı çalışmalardan tanınan Jane Goodall adlı araştırmacı bu hayvanların alet kullandıklarını, bunu da

termit yiyebilmek için yaptıklarını gözlemlemiştir. İnceleme yaptığı Tanzanya'nın Gombe bölgesindeki şempanzeler, termit yemek için yaklaşık 60 cm uzunluğundaki bir çubuğu yarısına kadar termit yuvasının içine sokuyorlar. Termitler, çöpün üzerinde toplandıktan sonra çöpü yuvadan çıkarıp, termitleri avuçlarında biriktiriyorlar. Böylece yüzlerce termiti bir hamlede çatur çatur yiyebiliyorlar. Oysa Tai Ulusal Ormanı'nda yaşayan şempanzeler daha farklı bir "teknik" uyguluyorlarmış: Onlar, çubukları termit yuvasına sokup birkaç saniye bekliyorlarmış. Sonra, çöp üzerinde toplanmış olan yaklaşık bir düzine termiti dilleriyle yalayarak yiyorlarmış.

Araştırmacılar, 20 yıl boyunca yaptıkları gözlemlerde, hiçbir Tai şempanzesinin Gombe şempanzesinin "teknik" uyguladığını görmemişler. Çünkü, büyük olasılıkla bu iki ayrı grup hiç karşılaşmamış, dolayısıyla birbirlerinden yeni davranışları öğrenme olanağı bulamamışlar.

Bilim adamları, son 151 yıl boyunca şempanzelerle ilgili elde edilen bulguları bir araya getirmişler. Afrika'nın yedi farklı bölgesinde yapılan uzun süren incelemeler sonucunda şempanzelerin, yukarıda anlattığımız davranışlara benzer, öğrenerek yaptıkları 37 farklı davranışa sahip olduklarını gözlemlemişler. Çalışmaların sonunda bu hayvanların değişik topluluklarının farklı "kültürleri" olduğu sonucuna varılmış.

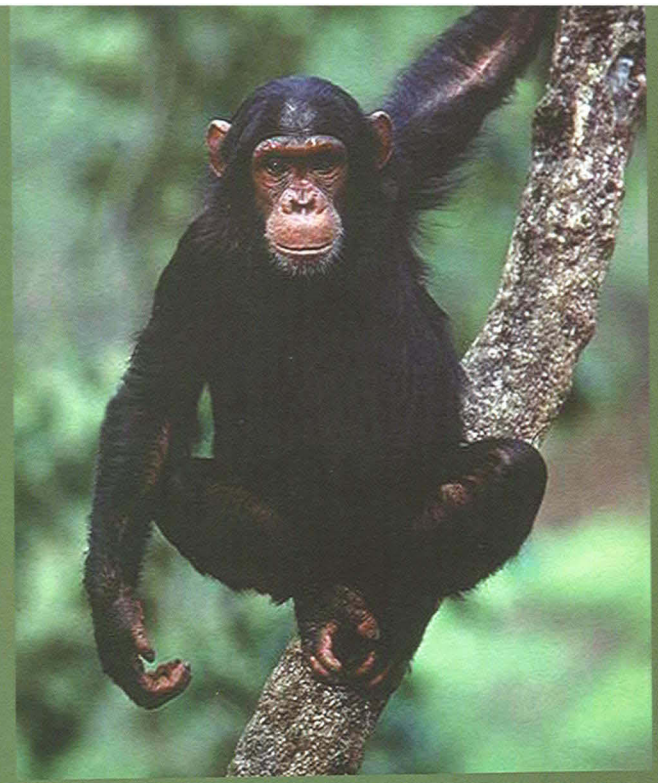
Fındık Nasıl Kırılır?

Yavrular ilk üç yıl ya annelerinin kucağında ya da onun sırtına binerek onlarla birlikte dolaşırlar. Üç yaşını doldurduktan sonra anneleri artık onların da yanlarında yürümelerine izin verir. Yavrular yaklaşık 8 yaşına gelene kadar annelerinden ayrılmazlar. Bu dönemde anneler yavrularına yaşamla ilgili değişik bilgiler verirler. Bilim adamları, Salome adını verdikleri anne şempanzeyle yavrusunu ormanda izlerken çok ilginç bir olaya tanık olmuşlar: Salome, yavrusuna fındık kırmayı öğretmek için bir fındığı düz bir yere yerleştirmiş ve fındığı kırmaya yarayan kaya parçasını da fındığın yanına bırakmış. Yavru az daha elindeki kaya parçasıyla fındığı eziyormuş ki anne

Şempanzeler kendilerine termit ziyafeti çekerler. Bu şempanze, bir çubuğu termit yuvasına sokmuş, çubukta toplanan termitleri diliyle yalayarak yiyor.

findığının doğru yerleştirilmediğini fark etmiş. Bunun üzerine findığı bulunduğu yerden alıp, yüzeyi temizlemiş ve findığı yeniden düzgün şekilde yerleştirmiş!

Şempanzeler Bir Araya Gelirse...

Şempanzeler, Afrika'nın tropikal ormanlarının belirli bölgelerinde genellikle 40-60 şempanzeden oluşan "şempanze toplulukları" halinde yaşarlar. Her şempanze topluluğunun bir lideri olur. Bilim adamları, farklı şempanze topluluklarını ayırt etmek için bunlara değişik adlar verirler. Örneğin, Jane Goodall araştırdığı iki farklı topluluğa "Kasakela" ve "Kahama" adlarını vermiş.

Topluluğun bulunduğu bölgenin sınırlarını erkek şempanzeler korur. Onlar, düzenli olarak sınırdaki "devriye" gezerler ve komşu topluluğa ait yabancı bir şempanzenin sınırı aştığını fark ettiklerinde ona saldırırlar. Bu saldırı çoğu zaman kurbanın ölümüyle sonuçlanır. Çok ender de olsa iki topluluk arasında savaş çıkabilir. Örneğin 1974 yılında, Jane Goodall, Kasakela topluluğunun Kahama topluluğuna saldırdığına tanık olmuş. Bu iki topluluk arasındaki "savaş" dört yıl sürmüştü. Sonunda Kahama topluluğu yenilmiş.

Bir şempanze topluluğunun bütün üyeleri hep birlikte dolaşmazlar. En fazla altı şempanzeden oluşan gruplar halinde dolaşırlar. Ama bu grupların sayısı sürekli aynı kalmaz; kimi zaman bazı şempanze çiftleri, ait oldukları gruptan geçici olarak ayrılarak tek başlarına dolaşmaya çıkarlar ya da başka bir gruba katılırlar.

Şempanzeler de "Toplantı" Yapar

Bölgeye dağılmış olan şempanze grupları zaman zaman bir araya gelip heyecanlı "toplantı"lar yaparlar. Ama bu "toplantı"lar bildiğimiz toplantılara pek benzemez.

Şempanzeler birbirlerinin bitlerini ayıklamayı çok severler. Bu sırada arkadaşlıklarını pekiştirir; öfkeli olanlar sakinleşir.

Gruplar, belirli bir yerde bulunan bol miktarda yiyeceği paylaşmak ya da ilgi duydukları çekici bir dişi şempanzeyle çiftleşmek için bir araya gelirler.

Peki, bölgeye dağılmış olan gruplar böyle durumlarda nasıl bir araya gelirler dersiniz? Çok basit. Öteki grupları yanına çağırmak isteyen bir şempanze kendini tanıtan bir ses çıkarır. Böylece öteki şempanzeler sesin geldiği yöne doğru giderler. Bir araya geldiklerinde elleri ve kollarıyla yaptıkları hareketlerle ve yüz ifadeleriyle anlaşılır, homurtu benzeri sesler çıkarırlar. Zaman zaman aralarında kavga çıksa da, kavganın ardından hemen birbirlerini öper ve barışırlar. Şempanzelerin birbirlerine çok kibar davrandıklarını biliyor muydunuz? Bir şempanze bir başkasına yardım ettiğinde, yardımı alan şempanze memnun olduğunu belli etmek için ötekini kucaklar, bazen de hafifçe sırtına vurur!

Sinirli Şempanzelere Dikkat!

Bazı şempanzeler sinirli ve gergindir. İşte böyle durumlarda şempanzelerin en sevdikleri sosyal etkinlik olan "bit ayıklama" çok yararlı olur. Öfkeli şempanzeler, bitleri ayıklanırken sakinleşirler. Ayrıca bu sırada arkadaşlıklarını pekiştirirler. Siz siz olun, bir şempanzeyi kızdırmaya kalkışmayın! Çünkü şempanzeler kızınca gerçekten ürkütücü olabiliyorlar. Böyle durumlarda, çok kızmış olduklarını belli eden bir yüz ifadesiyle ayağa fırlayıp tüylerini kabartırlar ve kabadayılar gibi kasıla kasıla yürürler.

Bu sırada, kollarını bir öne bir arkaya sallayarak korkunç sesler çıkarırlar. Şempanzelerin öfkeyle ağaç kütükleri ya da taş fırlattıkları da görülmüş!

Şempanzelerle Sohbet

Eskiden bilim adamları, yalnızca insanların iletişim kurmak amacıyla dil kullandıklarını düşünürlerdi. Ama son yıllarda, insansımaymunlarla ilgili araştırmalar, onlara da dil öğretilbildiğini gösterdi. Aslına bakarsanız, şempanzeler son derece zeki yaratıklar. Yetişkin bir şempanzenin zekâsı 4 yaşındaki bir çocuğunki kadar oluyor. Bu tür çalışmaların en önemlilerinden biri, Washoe adlı bir şempanzeyle ilgiliydi. Bilim adamları, şempanzelerin farklı ağız yapılarını göz önünde bulundurarak, Washoe'ya işitme özürü insanlara öğretilen işaret dilini öğretmeye karar verdiler ve bunu başardılar! 11 aylıkken "dil öğrenmeye" başlayan Washoe 4 yıldan fazla süren çalışmanın sonunda 132 işaret öğrendi. Hatta "söylemek" istediği şeyleri anlatabilmek için kimi işaretleri anlamlı bir biçimde bir araya getirebildi! Ona bunları öğreten bilim adamlarının anlattıklarına göre, bir gün Washoe'yu parka götürmüşler. Washoe parktaki gölde bir kuşu ilk kez görünce heyecanla arka arkaya "su" ve "kuş" işaretlerini yapmış!

Şempanzelerin En Büyük Düşmanı

Üzülerek belirtmeliyiz ki şempanzelerin en büyük düşmanı insanlar. Yalnızca 60 yıl önce, Afrika'nın tropikal ormanlarında milyonlarca şempanze yaşarken, bugün bu sayı 150 000'e düşmüştür. Sayıları hızla azalan şempanzelerin soyu tükenme tehlikesi altında. Bu hayvanların giderek yok olmalarının değişik nedenleri var. Yaşam alanları olan tropikal ormanlar, tarım arazisi açmak için yok ediliyor. Ayrıca, şempanze ticareti yapan kimi yerliler onları avlayıp canlı ya da ölü satıyorlar. Şempanze etinin birçok Afrika ülkesinde aranılan bir yiyecek olması ve bu hayvanların laboratuvarlarda denek olarak, ya da sirklerde eğlence amacıyla kullanılmaları şempanze ticaretini çekici yapan nedenler arasında.

Jane Goodall şempanzeleri yaklaşık 40 yıl boyunca araştırmış.

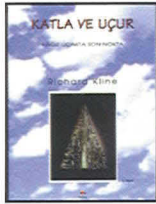
Şempanzelerle Geçen Bir Yaşam

"Ben, özellikle çocuklara, bütün canlıları sevmeleri ve onları korumaları gerektiğinin öğretilmesinin çok önemli olduğuna inanıyorum. İnsanlığa, her bireyin, insan olmayanlar dahil, önemli olduğunu söylemek istiyorum. Bu Dünya'da her birimiz bir şeyleri iyi yönde değiştirebilir. İşte buna inanıyorum."

Ömrünün yaklaşık 40 yılı boyunca şempanzeleri araştıran Jane Goodall'ın canlılarla ilgili görüşleri işte böyle. Gelin şimdi de onun anlattıklarına kulak verelim: "Küçükken izlediğim "Tarzan" filminden çok etkilenmişim. Ben de hayvanlarla birlikte yaşamak ve onlarla ilgili kitaplar yazmak istiyordum. Bu nedenle doğup büyüdüğüm İngiltere'den ayrılıp Afrika'ya yerleşmeye karar verdim. 1957 yılında, 23 yaşındayken Kenya'ya gittim. Orada, fosilbilimci Dr. Louis Leakey'nin asistanı oldum. Bir süre sonra, şempanzelerin doğal ortamlarındaki yaşamlarıyla ilgili uzun süreli bir araştırmaya başladım. Araştırmamı yürütürken davranış bilimi okudum. Bu hayvanlara yakın olmak, onlarla iletişim kurmak istiyordum. Birkaç yıldan beri, kurduğum Jane Goodall Enstitüsü'nü yürütüyorum. Enstitünün amacı, insanların çevre bilincini artırmak, tutsak şempanzelerin yaşam koşullarını iyileştirmek ve şempanzelerin doğal yaşam alanlarına insanların girmesini önlemek. Bu hayvanların soylarının tükenmesini önlemenin tek yolu onların yaşam alanlarını korumaktır."

Ayşegül Yılmaz Günenç

SÖZCÜK BULMACA

- Yanda yatay, dikey ve çapraz olarak gizlenmiş sözcükleri bulup işaretleyin.
- Bulmacanın bir kopyasını en geç 25 Ağustos 1999 tarihinde elimize geçecek biçimde adresimize postalayın.
- Bulmacanın çözümünü gönderenler arasında yapılacak kura sonucu 100 okurumuzu, TÜBİTAK Çocuk Kitaplığı'ndan "Katla ve Uçur" adlı kitap bekliyor.

Adresimiz

Bilim Çocuk Dergisi Sözcük Bulmaca
PK 156 Kavaklıdere - Ankara

Adı :..... Soyadı :.....

Okulu :..... Sınıfı :.....

Adres :.....

.....

Telefon :.....

P	O	E	M	B	L	I	V	P
E	R	Z	O	A	K	Ö	R	R
L	A	N	R	B	Y	E	Ğ	İ
E	N	A	S	U	O	D	A	M
B	G	P	N	N	T	N	G	A
L	U	M	G	S	O	U	O	T
Ü	T	E	U	Ü	Z	B	R	B
H	A	Ş	T	M	O	B	İ	Ü
E	N	L	A	E	G	L	L	G

Sözcük Bulmaca'da Neler Gizli?

Bu kez Sözcük Bulmaca'da "GORİL" dışında, "Şempanzeler" adlı yazıda sözü geçen altı sözcük gizli.

Haziran Ayında Kitap Kazananlar: Melih Evren Küçükbaş/İlke Ilgaz/Şule Başoğlu/Özlem Demirci/Sedanur Gazozcu/Ahmet Karakiraz/Nebil Tahtioğlu/Tuba Küçükmiçli/Erdoğan Güler/Burak Çakır/Kaan Suv/Meltem Tanbay/Muzaffer Danacı/Yunus Öztekin/İskender Öztekin/Nuray Öztekin/Zeynep Öztekin/C.Şura Akıncı/Büke Ongören/Burak Hancı/Özge Taşkıran/Muhammed Demirel/Serhan Şentürk/Gülsüm Akatlı/Cem Selim/Utku Çevik/Ezgi Sarıbaloglu/Gökrem Tüzüner/Arda Özmen/Sıla Yumuşak/Enes Baygöç/Merve Akyol/Orhan Aygün/Zehra Yıldırım/Seda Nur Gün/Sena Karadurmuş/Yasemin Çalışkan/Atakan Kaya/Pınar Polat/Deniz Caner Kurt/Ekin Uslu/Cansin Özdoğan/Anıl Sonay/Berdan Makal/Alı Anıl Koç/Yasemin Baycık/Serkan Can/Selma Şahin/Havva Serdar/Salih Şardoğan/Uğur İşçeviren/Selma Gülen/E. Ecem Başpınar/Ahsen Karagöl/Damla Uçak/Şahin Kabasakal/Elvin Ekinçi/Selcen İrpit/Kemal Ceylan/Yusuf Ziya Özdemir/Ezgi Ece Aşkingil/Uğur Öztürkoglu/Ayşegül Erken/M. Şükrü Ertürk/Mesut Erdoğan/Merve Altunay/Hakkı Malgır/Gülşah Mete/Sinan Umutlu/Börte Gürbüz/Didem Kayacan/Gülser Özgökçeler/Gökçe Ekin Baran/Atakan Akay/Gülümsen Özalp/Fuat Erbey/Erinç Başa/Umuyt Gümüş/Tuğba Ergin/Tuğçe Urhan/Hilal Tapcı/Belkis Burcu Oğuz/Ceynu Kocahakımoğlu/Hasan Başrı Özcan/Barış Çivgin/Demet Arman/Egemen Türkmen/Çağla Üreden/Emre Sena Bozkurt/Cihangir Filiz/Gülen Uncu/Oya Ak/Sedat Kılıç/Furkan Doğru/Mustafa Caner/Müge Akcan/Sena Almacıoğlu/Kenan Müderrisoğlu/Eren Balaban/İlksen Buralı.